

KÖZLEMÉNYEK

CSORDÁS Eörs

A PENITENCIÁRIUS KANONOK SZEREPE AZ EGYHÁZ JOGRENDJÉBEN

I. A VÍZKERESZTSÉG, MINT AZ ELSŐ MEGTÉRÉS; II. A MÁSODIK MEGTÉRÉS LEHETŐSÉGE; III. A MÁSODIK MEGTÉRÉS TÁRGYA A HALÁLT JELENTŐ BŰN; IV. A KIENGESZTELŐDÉS; V. A MEGBÍZOTTI HATALOMMAL RENDELKEZŐ PENITENCIÁRIUS; VI. A RENDES HATALOMMAL RENDELKEZŐ PENITENCIÁRIUS; VII. A PENITENCIÁRIUS KANONOK HATÁLYOS KÓDEXBEN.

I. A VÍZKERESZTSÉG, MINT AZ ELSŐ MEGTÉRÉS

A keresztség az egész keresztény élet alapja, a lelki élet ajtaja, egyúttal kapu a többi szentségekhez – foglalja össze tömören az Egyháznak a keresztségről szóló tanítását a Katolikus Egyház Katekizmusa.¹

Hogy az apostolok milyen fontosnak tartották a keresztséget, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor Szent Péter püünkösi beszéde nyomán a hallgatóság megkérdezte az apostolokat: „Mit tegyünk hát, emberek, testvérek?” Péter így válaszolt a kérdésre: „Térjete meg, és keresztelkedjék meg mindegyiktek Jézus Krisztus nevében bűnei bocsánatára.”²

Ezekből a szavakból világosan kitűnik, hogy a keresztség egyik hatása a bűnök bocsánata. Ezt hittel valljuk, amikor a Konstantinápolyi Hitvallásban így imádkozunk: „Hiszem (...) az egy keresztséget a bűnök bocsánatára.”³ Az Egyház Tanítóhivatala is, mindig és mindenkor úgy értelmezte, hogy a keresztség által minden bűn, az áteredő bűn és a személyes bűnök is, bocsánatot nyernek.⁴

A keresztség egyéb következményeit elének tárja a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965) *Lumen Gentium* kezdetű dogmatikus konstitúciója, amikor kimondja, hogy „A keresztség által az Egyház tagjaivá vált hívőket a szentségi karakter a keresztény vallás kultuszára rendeli, és arra, hogy miután Isten fiaivá újjászülettek, az emberek előtt vallják meg a hitet, melyet Istentől az Egyház által kaptak.”⁵ A zsinati tanítást így fordította le az új Egyházi Törvénykönyv a kánonjog nyelvél-

¹ Vö. *A katolikus Egyház katekizmusa* (továbbiakban: KEK), 1213.

² Vö. ApCsel 2,38.

³ DS 150.

⁴ Vö. NEUENHEUSER, B., *Taufe und Firmung*, in *Handbuch der Dogmengeschichte*, IV/2. Freiburg i. B. 1983.

⁵ Vö. LG 11, 14.

re: „Az ember a keresztséggel válik Krisztus egyházának tagjává, és ezzel lesz itt személlyé is azokkal a kötelezettségekkel és jogokkal, melyek a keresztyenyeket jogállásuknak megfelelően megilletik, amennyiben közösségben vannak az egyházzal, és amennyiben ezt törvényesen hozott büntető rendelkezés nem akadályozza.”⁶

II. A MÁSODIK MEGTÉRÉS LEHETŐSÉGE

Az ember a keresztség után is a fenyegetettség állapotában marad és ezért félve és remegve kell üdvösségén munkálkodnia.⁷ Az ősegyházban is – amint Szent Pál szomorúan megállapítja – voltak olyan testvérek, akik kifogásolhatóan éltek,⁸ akik vérfertőzést követtek el,⁹ tisztátalanságban, erkölcstelenségben és kicsapongásban mulatták napjaikat.¹⁰ Természetesen vetődik fel a kérdés, hogy mi legyen azokkal testvérekkel, akik a keresztség után elbuktak?

Az ősegyházban sokáig bizonytalanság volt abban a kérdésben, hogy vajon a keresztség után elképzelhető-e ismételten a megtérés, elképzelhető-e, hogy valaki – Euszébiusz szavaival élve – másodszor, de most már a könnyeiben keresztelkedjen meg?¹¹ A kérdést illetően két uralkodó irányzattal találkozunk.

Az *első irányzat* azt hirdette, hogy aki egyszer megkereszeltkedett, az többé nem követhet el bünt. Az irányzat követői a Római levél tanítása alapján úgy vélekedtek, hogy a hívő a keresztség által az egyszer s mindenkorra meghalt a bűnek.¹² Alapelvük volt, hogy „Aki az eke szarvára teszi kezét és hátrafelé néz, nem alkalmas az Isten országára.”¹³ Az az irányzat, amely elutasította a második megtérés lehetőségét, az *ideális életszentség elvét* hirdette. Ez a merev szemlélet sokakat visszariasztott a keresztségtől. A túl szigorú erkölcsi mérce odáig vezetett, hogy sokan csak halálos ágyukon merték kérni az újjászületés fürdőjét, amikor már bizonyos értelemben biztosan lehettek abban, hogy súlyos bünt nem fognak elkövetni.¹⁴

A *másik irányzat* abból indult ki, hogy az Isten végtelenül irgalmas. Irgalmával nem egyeztethető össze, hogy a megkereszteletlen embernek, aki még nem gyermeke a keresztségben eltörli minden bűnét, míg elbukott gyermekét magára hagyja a pusztulásba vezető úton. Ennek az irányzatnak követői Római Szent Kelemennek a *Korinthusiakhoz* írt levelére hivatkoztak, aki Ezekiel próféta szavaival

⁶ CIC 96. kán.

⁷ Vö. Fil 2,12.

⁸ Vö. 2Tessz 3,6.

⁹ Vö. 1Kor 5,1 kk.

¹⁰ Vö. 2Kor 12,21.

¹¹ EUSZÉBIOSZ, *Egyháztörténete* III.23 (Ókeresztény írók 4), Budapest 1983. 120.

¹² Vö. Róm 6,2-7.

¹³ Lk 9,62.

¹⁴ Vö. POSCHMANN, B., *Paenitentia secunda, Die kirchliche Buße im ältesten Christentum bis Cyprian und Origenes*, Bonn 1940. 91.

vallotta: „Talán örömöm telik a bűnös halálában – mondja az Úr, az Isten –, s nem azt akarom inkább, hogy letérjen útjáról és éljen?”¹⁵. A második irányzat követői az *irgalmasság elvét* vallották.

Az apostoli atyák és az egyházatyák tanítását a két irányzat között a középúton találjuk meg. Az atyák kiálltak ugyan a keresztény életideál mellett, mégsem tették magukévá az „elitképző” *ideális életszentség* elvét. Bár a katekézisekben nem szóltak a katekumeneknek az újbóli megtérés lehetőségéről, de csak azért nem, nehogy könnyelműsége bátorítsák hallgatóságukat.

A két irányzat vitájából az *irgalmasság elve* került ki győztesen. Ám a győztes irányzaton belül is különböző nézetekkel találkozunk. Az egyik azt hirdeti, hogy van ugyan második megtérés, de csak egyszer. Az *egyszeri megtérés* lehetőségét vallották Hermász, Tertullianus és Szent Ambrus is, és mint az Egyházban általánosan elfogadott alapelvet hirdették.

Hermász (2. század eleje) *A Pásztor* című művében írja, hogy azt kapta parancsban az Úrtól, hogy a korábbi vétkeidre van bocsánat; és mindenki számára van, mint végső lehetőség egyszer bűnbocsánat.¹⁶ Látomásában pedig ezeket a szavakat hallotta: Még a legrosszabbak, a hitehagyottak és a házasságtörők sincsenek a bűnbocsánatból kizárva, előttük is nyitva áll az egyszeri, az újbóli megtérés lehetősége.¹⁷ Tertullianus (†220 után)¹⁸ azt írja *A bűnbánatról* c. művében, hogy Isten megengedi, hogy a bemelegítés után a bűnösnek a második bűnbánattal megnyissák a megbocsátás zárt kapuját.¹⁹ Szent Ambrus *A bűnbánatról* c. művében elismeri a második megtérés lehetőségét. Így mondja: „(...) az Egyházban van víz és vannak könnyek: a keresztség vize és a bűnbánat könnyei.”²⁰ Másrészt – írja Ambrus püspök – abban is hasonlít a penitencia a keresztséghez, hogy „amint egy a keresztség, egy a penitencia is.”²¹ Teológiaiilag az egyszeri újra megtérés úgy értelmezték, hogy amint a keresztség, a penitencia is eltörölhetetlen jegyet hagy az ember lelkén. Vagyis ha az ember másodszor is megszegte Isten iránti hűségét, nem számolhat újabb irgalomra.

Ezzel a *rigorista* nézettel szemben van egy másik nézet, mégpedig a *toties quoties* elmélet, vagyis annyiszor van bűnbocsánat, ahányszor szükség van rá. A *toties-quoties* elv hirdetői azzal érvelnek, hogy maga Jézus magyarázta meg Péternek, hogy mit is jelent az ismételten és újra történő megbocsátás. Péter feltette a kérdést: „Uram, ha vét ellenem testvérem, hányszor kell neki megbocsátanom? Talán hétszer? Mondom neked – felelte Jézus –, nem hétszer, hanem hetvenhét-szer.”²² Arra is hivatkoznak, hogy ezért kérheti a keresztény ember naponta több-

¹⁵ RÓMAI SZENT. KELEMEN, *A Korinthusiakhoz írt levele VIII/2*; vö. Vanyó L. (szerk.), *Apostoli atyák* (Ókeresztény írók 3), Budapest 1980. 109. Az idézett hely: Ez 18,23.

¹⁶ Vö. HERMAS, *A Pásztor*, IV. Parancsolat, IV/4; vö. VANYÓ, *Apostoli atyák*, 282.

¹⁷ Vö. HERMAS, *A Pásztor*, II. Látomás, II/2-4; vö. VANYÓ, *Apostoli atyák*, 256.

¹⁸ Tertullianus katolikusként az *irgalmasság elvét* követte (De poenitentia), majd montanistaként az *ideális életszentség elvét* hirdette (De pudicitia).

¹⁹ TERTULLIANUS, *A bűnbánatról*, VII. 10 in: VANYÓ L. (szerk.), *Tertullianus művei* (Ókeresztény írók 12), Budapest 1986. 162.

²⁰ KEK 1429 (SZT. AMBRUS, *Epistola* 41,12.).

²¹ SZENT AMBRUS, *A bűnbánatról*, in *Ókeresztény Örökségünk*, IX. Budapest 2005. 371.

²² Mt 18, 21-22.

ször is „(...) és bocsásd meg vétkeinket, amint mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.”²³

Római Szent Kelemen a *Rómaiakhoz* írt levelében arról ír, hogy mindaddig remény van a megtérésre, amíg a földön élünk. Elvét egy rendkívül plasztikus képpel támasztja alá. „(...) Agyag vagyunk a mester kezében, és olyan, amit még formára alakít a fazekasmester; ha egy edényt formáz, kezei között előbb elkülönül az agyag, majd megmunkálja azt és megformázza, utána előkészíti, hogy a kemence tűzébe tegye, és mindezek után már nem tud többet alakítani rajta; ugyanígy vagyunk mi is, amíg ebben a világban vagyunk, minden rosszat, amit ebben a testben elkövetünk, teljes szívünkől megbánhatjuk, hogy az Úr üdvözítsen bennünket, mindaddig megtehetjük, amíg csak itt van a megtérés ideje.”²⁴

Antiochiai Szent Ignác azt írja a *Filadelfiaiakhoz* írt levelében „Az Úr megbocsát minden megtérőnek, ha az Istennel való egységre a püspök tanácsához tér meg.”²⁵ A korai középkorban a III. Toledói Zsinat (K.r.u. 589) felemeli a szavát a kelta misszionáriusok által bevezetett bűnbánati újítás ellen. Egyes egyházakban – háborodnak fel az atyák – nem a kánoni előírások szerint, hanem kis elégtételekkel a papok mindannyiszor visszafogadják az embereket, valahányszor vétkeztek. Kiközösítéssel fenyegetve követeli, hogy ezek az egyházak is térjenek vissza az eddigi rendhez.²⁶ Az angolszász szerzetesek úgy vélekedtek, hogy az Egyház penitenciás gyakorlata elégtelen, mivel az embernek elemi szükséglete a bűnbánat és az engesztelés. Munkásságuk nyomán az emberek mindig újra és újra felkeresték a papot, aki meghallgatta őket, elégtételt és feloldozta adott nekik. Majd a Chaldoni Zsinat (650) az első, amelyik a 8. kánonjában kifejti, hogy a bűnbánat a lélek gyógszere, nagyon hasznos az embernek, és helyes, ha a bűnbánó a bűnbévallásakor elégtételt kap a papoktól. Nyilvánvaló, hogy nem a bűnbánat szükségességét akarta törvénybe foglalni, hiszen azt korábban és mindenki tudta.

III. A MÁSODIK MEGTÉRÉS TÁRGYA A HALÁLT JELENTŐ BŰN

Minden emberre vonatkozik, amit Szent János ír: „Ha azt állítjuk, hogy nincs bűnünk, saját magunkat vezetjük félre, és nincs meg bennünk az igazság.”²⁷ Ez annyit jelentene, hogy minden ember rászorul a második megtérésnek arra a formájára, amellyel az ősegyházban találkozunk? A második bűnbocsánatot vizsgálva milyen bűnökre kell gondolnunk, amelyek egy új, második megtérést igényelnek?

Az előző állítás után Szent János nem sokkal később kifejti, hogy nem minden bűn egyforma. „Van halált jelentő bűn is; nem az ilyenről mondom, hogy könnyörögjön érte. Minden igazságtalanság bűn, de van olyan bűn is, amely nem egyenlő a halállal.”²⁸ A Nagye gyházban a penitencia tárgya a halált jelen-

²³ Mt 6,12.

²⁴ RÓMAI SZENT KELEMEN, *A Rómaiakhoz írt levele* VIII. 2; vö. VANYÓ, *Apostoli atyák*, 152.

²⁵ ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, *A Filadelfiaiakhoz írt levele*; vö. VANYÓ, *Apostoli atyák*, 186.

²⁶ BOUDINHON, A.-GÖLLER, E., *Das spanisch-westgotische Bußwesen*, in *RQ* 37 (1929) 298-313.

²⁷ 1Jn 1,8.

²⁸ 1Jn 5,16-17.

tő bűn volt.²⁹ Ezek közé sorolták elsősorban a bálványimádást, a gyilkosságot és a házasságtörést. Természetesen más bűnök is szóba kerültek, de általánosságban ezzel a három kategóriával kell számolnunk. Úgy tűnik, helyesen közelítette meg a kérdést Órigenész, amikor azokat a vétkeket nevezte halálra vivő bűnnek, amelyeket az Ószövetség halállal rendelt büntetni.³⁰ A biblikusok értelmezése szerint a „halálra vivő bűn” nem rendelkezik meghatározott, szilárdan körülírt tartalommal, hanem a rosszba bonyolódottságnak bizonyos folyamatát és fokát akarja megnevezni. A bűnben való megátalkodottságot.³¹ A teológiai gondolkodás szerint a „halált jelentő bűn” kioltja a megigazult ember lelkében a természetfeletti fényt.³²

Az Egyház korai időszakában a bűn mindig a bűnösnek az egyházi közösséghez fűződő viszonyát érintette. Ennek a kapcsolatnak a központi fogalma a *communio* (koinónia). Ez a szó jelenti *vertikálisan* a kenyértörésben a Jézussal való közösséget (Eucharisztia vétele, szentáldozás), és jelenti *horizontálisan* az egyházi közösséggel való közösséget is. Biztos, hogy az utóbbi magába foglalta a kenyértörés közösségéből való kizárást is, hiszen amikor Jézus a testvéri figyelemzés harmadik fokozatáról szól, a bűnhődést így határozza meg: „Ha az egyházra sem hallgat, vedd úgy, mintha pogány volna vagy vámos.”³³ Ezek a személyek tisztátalanok voltak, akikkel nem volt szabad egy asztalhoz ülni. Ezért kéri számon a farizeusok Jézus tanítványait: „Miért eszik mesteretek vámosokkal és bűnösökkel?”³⁴ Szent Pál pedig a korinthusi híveknek azt írja: „Ne érintkeztek azzal, akit testvérnek hívnak, de kicsapongó, kapzsi, bálványimádó, átkozódó, részeseges vagy rabló. Az ilyennel ne is étkeztek együtt.”³⁵ Mégis nehéz megállapítani, hogy pontosan mit is jelentett az ősegyházban, hogy a bűnöst úgy kezelték, mint a pogányt vagy vámost, hogy a vétkest eltávolították köreiből. A szentáldozástól való eltiltást és az Egyházból való kiközösítést csak az 5. századtól különböztetik meg, ezért a korai századokban nehéz megkülönböztetni, mikor melyik büntetésről van szó.³⁶ A korai kereszténység úgy vélelmezte, hogy Krisztus az orvos, aki gyógyulásunkra jött közénk. Az Egyház szerepe a mennyei orvosnak segítségére lenni és a bűn sebeit előtte feltárni. Ebből indul ki Órigenész, amikor kijelenti, hogy „A lélek orvosának kezében van a döntés, hogy vajon a bűn által okozott seb oly nagy-e, hogy nyilvános vezeklést igényel vagy sem.”³⁷

²⁹ *Penitentia*, ae, nn. [penitet] (új.) megbánás, *agere p. rei alicuius*, valamit megbánni. Vö. FINÁLY H., *A latin nyelv szótára*, Budapest 1884.

³⁰ ORIGENES, in *Lev. Hom* 11,2; POSCHMANN, B. *Die Sündenvergebung bei Origenes*, Freiburg i. Br. 1912.

³¹ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcszotológia*, Budapest 2001. 312.

³² Vö. HÁRING, B., *Krisztus törvénye*, I. Pannonhalma-Róma 1997. 350.

³³ Mt 18,17.

³⁴ Mt 9,11.

³⁵ IKor 5,11.

³⁶ ERDŐ P., *Az ókeresztény kor egyházfegyelme* (Ókeresztény írók 5), Budapest 1983. 73.

³⁷ ORIGENES, *Comm. In Matth.* 13,30.

IV. A KIENGESZTELŐDÉS

A kiengesztelődés három lépcsője ma is ismert, de az ősegyházban a sorrendet tekintve más volt. Ez volt a sorrend: bűnbevallás, engesztelés és rekonziliáció. Tertullianus maga tesz tanúságot a bűnbánat módjáról a 2. század végi Nagyegyházban.³⁸ A második bűnbánatnak nem csak belsőleg kell végbemenni, hanem külső cselekedetekkel kell jelenvalóvá tenni.³⁹ A bűnös a templomon kívül kellett maradjon és természetesen nem járulhatott a szentáldozáshoz sem. Ugyancsak a külső cselekedethez tartozott a bűn nyilvános megvallása,⁴⁰ amelyet a szégyen miatt az egyik legnehezebb elemnek tekintettek. Egyesek már elég korán felemelték ellene a szavukat. A bánat külső jele volt, hogy a vezeklő zsákba öltözött, hamuban ült, a testét pizok csúfította, csak fűszerezetlen ételt és italt volt szabad fogyasztania, sok imádsággal és böjttel kellett engesztelnie, és éjjel-nappal sírnia kellett.⁴¹

A penitencia eljárásának folyamatát így írja le Tertullianus:

- a) exhomologese = a püspök előtt tett bűnbevallás;
- b) a kapu előtti bűnbocsánatkérés;
- c) rekonziliáció = bűnbocsánat a püspök kezéből.

Szent Cyprianus (†258) a bűnbánat három említett mozzanatát különböztette meg: a bűn megvallását, a megfelelő elégtételt, a megbékélést (rekonziliáció). Tudatosan szoltam *megbékélésről* és nem bűnbocsánatról, ugyanis Cyprianus szerint a bűnt az elégtétel törli el.⁴² A nagy nyugati egyházatya, Ágoston (354-430) három féle megtérést ismertet. Az első megtérés a *keresztség* (penitencia prima), továbbá a keresztség után elkövetett, *napi bűneinkért* végzett bűnbánat és elégtétel (penitencia minor), végül a harmadik, a *halálos bűn* nyomán végzett tulajdonképpeni újabb megtérés (penitencia maior).⁴³ A penitencia minor minden lépésében privát vezeklés volt, abban az értelemben, hogy Isten és a bűnös között zajlott. A penitencia maior nyilvános vezeklés és az Egyház hivatalos közreműködését igényelte.⁴⁴ Szent Ágoston a penitencia maior útját így ismerteti:

a) *paenitentiam petere* (a vezeklés kérése) – A bűnös akkor kérheti a kiengesztelődést, ha már a megtérésnek komoly jeleit adta. Természetesen a bűnbevallás megelőzte a vezeklés kérését. A bűnök megvallása egyedül az Isten és a püspök előtt történt – írja Szt. Ambrus;⁴⁵

³⁸ A Nagyegyház alatt értjük az első három évszázad egyetemes, katolikus Egyházát; vö. LADÓCSI G., *A Jézus Krisztus-jelenség a gnosztikus irodalomban*, Budapest 2004. 15.

³⁹ TERTULLIANUS, *A bűnbánatról*, IX. 1-2.

⁴⁰ TERTULLIANUS, *A bűnbánatról*, VIII. 9.

⁴¹ TERTULLIANUS, *A bűnbánatról*, X. 1-10.

⁴² VANYÓ L., *Az őkeresztény Egyház és irodalma* (Őkeresztény írók I), Budapest 1980. 456.

⁴³ AUGUSTINUS, *Serm.* 351, 3, 5.

⁴⁴ Vö. POSCHMANN, B., *Buße und Letzte Ölung*, in *Handbuch der Dogmengeschichte*, IV/3. Freiburg i. Br. 1950. 43-45.

⁴⁵ Vö. POSCHMANN, B., *Kirchenbuße und correptio secreta*, (Akadémiai Előadás 1920). Nem sokkal később Nagy Szent I. Leó (459) felháborodva ír a püspököknek, hogy arról tájékoztatták,

b) *paenitentiam dare* (a vezeklés megadása) – A vezeklés megadásának az a jelentősége, hogy a vezeklőknek külön státusa volt az Egyházban, a vezeklők rendje (ordo paenitentium).⁴⁶ A vezeklők rendjébe való felvétel kézzel írtával történt. A vezeklők lenyírták a hajukat, kecskeszörből készült ciliciumot viseltek, a templomban külön helyük volt, nem csak az áldozásban nem részesülhettek, de az áldozati adományok felajánlásában sem. Ezen kívül megrövidítették az alvást és imádság, böjt, alamizsnálkodás volt kiróva rájuk.

c) *paenitentiam accipere* (a vezeklés elvégzésének elfogadása, elismerése vagyis a rekonziliáció, a kiengesztelődés) – Ez a püspök kézzel írtával és imádságával (*supplicatio sacerdotis*) történt.

A visszafogadás után a megtérő életvitel továbbra is nagyon szigorúan szabályozott volt. A megtért nem élhetett házasságot, gyakran kellett böjtölnie, nem vehetett részt nyilvános rendezvényeken, stb. A hatalmas tömegek kereszténnyé válása irreálissá tette a *második megtérés* ókeresztény formáját. Az utópisztikus szemlélet ugyanis előbb vagy utóbb a tömegeket a világtól elidegenedett szerzetesi életstílusba kényszerítette volna. Nem csoda, hogy a korai középkor elejére a penitenciatartás vakvágányra futott. A bűnösök a bűnbánatot kitolták az utolsó pillanatra. A megtérés gyakorlatilag egy, a halálra felkészítő eszközzé silányult. Hatékony reformra volt szükség tehát. Ezt már felismerte Khrüszosztomosz (†407), akinek ellenfelei szemére vetették, hogy vét az Egyház törvényei ellen, mivel a tanban megalapozatlan és a lelkipásztori gyakorlatban kivihetetlen előírások helyett mindig újra és újra privát eljárással fogadta vissza a bűnbánókat. Ilyen jelenségek itt-ott előfordultak, de majd csak kétszáz év múlva a már említett III. Toledói Zsinat (589) emelte fel ellene a szavát, nem sok sikerrel. Amikor a 64 püspök és 7 püspöki képviselő a verdiktjét kimondta, az írországi kelta egyház kolostoraiból elindul a kontinens felé a „fűlbegyónás” diadalútja.

A Szigeten nem annyira egyházmegyékkel, mint területi apátságokkal találkozunk. A lakosság egy tized része szerzetesként élt. Kemény életmód, lemondás, önmegtagadás, vezeklés és gyakori gyónás, mint a tökéletesség egyik eszköze, és kétkezi munka jellemző életvitelükre.⁴⁷ Ez az életmód bizonyos fegyelmi előírásokat is megkívánt, különösen a robosztus kelta emberektől. Kemény küzdelemlől volt szó a vad természetükkel, a fél-pogány ösztöneikkel, a vérontástól, alkoholtól és az erőszak minden fajtájától megrészegedett mivoltukkal. Érthető, hogy nagy és szigorúan előírt büntetésekkel kellett ezeket féken tartani. Ezeket a híres penitenciális könyvek (*libri poenitentiales*) tartalmazták.⁴⁸ Aki ezekbe a könyvekbe belelapoz, noha a nyilvános bűnbevallás, vezeklés és kiengesztelés lassan meg-

hogy egyes papok felolvasták a közösség előtt a bűnöket. „Elegendő a gyónás, amellyel először Istennek tárulkoznak ki, azután a papnak is.” (DS 323).

⁴⁶ GRIESER, H., *Synode von Orange (441)*, in *Biografisch-Bibliografisches Kirchenlexikon*, XII. 1997. 1224-1227.

⁴⁷ STICKLER, A., *Historia iuris canonici latini*, I. *Historia fontium*, Roma 1950. 86.

⁴⁸ Vö. ERDŐ P., *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/1), Budapest 1998. 91-104. SZUROMI SZ.A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), Budapest 2003. 70-72.

szűnt, mégsem vádolhatja az Egyházat laxizmussal. Ámbár megszűnőben volt a poenitentia publica, de bizonyos kapitális bűnök esetében megmaradt az ún. poenitentia solemnis. Ennek liturgiáját megtaláljuk a 8. századi *Sacramentarium Gelasianumban*. A bűnbocsánatot kérőt Hamvazószerdán felveszik kézzel a vezeklők közé és nagycsütörtökig, az ősi kiengesztelési ideig nyilvánosan vezekel. Nagycsütörtökön felajánlaskor ünnepélyesen bevezetik a templomba, ahol a nép jelenlétében leborul a püspök előtt, aki kézzel visszafogadja az Eucharisztia közösségébe.

V. A MEGBÍZOTTI HATALOMMAL RENDELKEZŐ PENITENCIÁRIUS

A Kr.u. 390-ben tartott Karthágói Zsinat az általános gyakorlatot foglalta törvénybe, amikor úgy rendelkezett, hogy a vezeklők visszafogadása a püspök feladata. Pap csak a püspök távollétében, sürgős esetben és a püspök meghatalmazásából végezheti ezt a liturgiát.⁴⁹ Szórványosan már korábbi időkben megjelentek azok a papok, akik a püspök megbízásából egyes esetekben megtérőket fogadtak vissza.

Afrikában a Déciusz féle keresztényüldözés (Kr.u. 250) készületlenül érte a híveket. Sokan meginogtak, elhagyták hitüket. Az aposztatákat (lapsi) három csoportra osztották. a) A legsúlyosabb eset azoké volt, akik áldozatot mutattak be a bálványoknak (sacrificati); b) a következő fokozatot azok képezték, akik az isteneknek oltárán tömjént hintettek a tűzre (thurificati); c) végül azok következtek, akik akár vesztegetés útján, ravaszkodva, de írást szereztek maguknak (libellatici). Szent Cyprianus püspök, aki később vértanúhalált halt, maga is rejtkehelyéről irányította a rábízott közösséget. Így a püspök távollétében, a reálisan fennálló életveszély miatt – különösen a vértanuktól kiállított ún. „béke-levél” (libellus pacis) birtokában – a papok vezeklés nélkül visszafogadták az elbukottakat az Egyház közösségébe.⁵⁰

A kereszténység rohamos terjedése és az egyéni lelkipozítás igénye *Keleten* arra indította a püspököket, hogy a lelkipozítással (ebben az esetben az engesztelés ellenőrzésével, a vezeklő lelkiéletének irányításával) külön papot vagy *laikust* bízzanak meg. A visszafogadás kézfeltétellel történő liturgiáját mindig az ezzel megbízott pap, a *penitenciárius* végezte. A *penitenciárius* hivatala nem sokáig állt fenn, ugyanis Theodosius császár (†395) uralkodás idején ezt a hivatalt eltörölték.⁵¹ Az eltörlés okát Szókratész meséli el az *Egyháztörténete* című művében. A következő történet: „Egy nemes hölgy jött a bűnbánattal foglalkozó presbiterhez, és részletesen bevallotta azokat a bűnöket, amelyeket a keresztesség felvétele után követett el. A presbiter előírta a hölgynek, hogy böjtöljön és imádkozzék, hogy a bűnvallomással együtt a bűnbánatnak valamilyen méltó következményét is bizonyítsa. A hölgy azonban tovább folytatta vallomását, és egy másik bukással is vá-

⁴⁹ CLAUDII FLEURII, *Historia Ecclesiastica*, IV. August. Vind. & Oeniponti 1758. 526.

⁵⁰ VANYÓ L., *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe 787-ig*, Budapest 1998. 162-164. SZUROMI, *Egyházi intézménytörténet*, 36-38.

⁵¹ CLAUDII FLEURII, *Historia Ecclesiastica*, IV. 930.

dolta magát. Azt mondta ugyanis, hogy vele hált az egyház egyik diakónusa. Mivelhogy ezt elmondta, a diakónust kizárták az egyházból. Zavar támadt a tömeg körében, hiszen nem csak amiatt háborodtak fel, hogy ez történt, hanem amiatt is, hogy ez a gyakorlat káromlást és rágalmat zúdított az egyházra. Minthogy emiatt a felszentelt férfiakat is meghurcolták, Eudaimón, az egyháznak alexandriai származású presbitere azt tanácsolta Nektáriusz püspöknek, hogy törölje el a bűnbánattal foglalkozó presbiter intézményét, és engedje meg, hogy mindenki a saját lelkiismeretére hallgatva részesedjék a titokban, mert csak így menthető meg az egyház a rágalmaktól.⁵²

Noha a dolog természeténél fogva *Itáliában* is a püspök joga volt a megtérők visszafogadása, a körülmények itt is azt igényelték, hogy megbízott papok segítségére legyenek a püspöknek. Erre a segítségre elsősorban azért volt szükség, mert az ősegyház heroikus entuziazmusa kialvó félben volt. Egyre többen lettek keresztények. A mennyiségi változás minőségi csökkenést hozott magával. Egyre több olyan eset fordult elő, amely a második megtérést igényelte. Sokak számára az Egyház közösségéhez tartozás már nem elsősorban hitbeli kérdés, hanem sajnos gyakran társadalmi érdek, előmeneteli lehetőség lett. Nyilvános bűnök esetében nem lehetett már a halálos ágyig húzni-vonni a kérdést. Ám akiknek sikerült „rejtekekben” tartani a bűnüket, továbbra is az utolsó pillanatra hagyták a kiengesztelődést. Az üldözések, a különböző járványok is sürgették, hogy a püspökök ebben a kérdésben is segítőtársakat találjanak. A *Liber Pontificalis* szerint Marcellus pápa (308–309) 25 (!) címtemplomot jelölt ki Rómában a kereszttség és a penitencia-tartás számára. Így hát bőven nyílt lehetőség az ott szolgáló papoknak a vezeklők visszafogadására. Ennek nem is volt dogmatikai akadálya, hiszen a fenntartás kifejezetten jogi kérdés. Szent Simplicius pápa (468–483) főleg a betegek miatt a három római bazilikában, a Szt. Péterben, a Szt. Pálban és a Lateráni Bazilikába papi „ügyeletet” osztott be, hogy szükség esetén (halálveszély, betegség stb.) elvégezzék a kiengesztelés szertartását. Erre különben is nagy szükség volt, hiszen a város nagysága, a hívek sokasága, a különböző járványok egyre sürgetőbbé tették ennek a lelkipásztori feladatnak az ellátását.

A korai középkorban a bűnbánattal kapcsolatban nagy változásokkal találkozunk a *Brit-szigeteken*. Az angolszász egyház a szerzetesi gyökerei és elzártsága miatt nem ismerte a nyilvános bűnbánatot, annak megismételhetetlen mivoltát és egyházjogi összefüggéseit. A nyilvános bűnbánattal kapcsolatban a *Paenitentiale Theodori*-ban olvashatjuk, hogy „Ebben a tartományban (ti. Rómával ellentétben) nem létezik a nyilvános kiengesztelés, hiszen nyilvános bűnbánat sem létezik.”⁵³ Természetesen a bűnbánat három lényeges eleme itt is azonos: 1) a bűnbevallás (confessio); 2) a pap által, a penitenciárius könyvek által előírt elégtétel elfogadása; végül 3) a kiengesztelődés. Noha az alapelv, hogy a visszafogadás joga a püspöké, itt is érvényben volt, nem szabad elfelejtenünk, hogy az angolszász egyház

⁵² *Szókratész: Egyháztörténete* (Ókeresztény írók 9), Budapest 1984 (ford. BAÁN I.) 350–351 (IV. 19).

⁵³ „Reconciliatio in hac provincia publice statuta non est, quia et publica paenitentia non est” (I c. 12).

elsődlegesen kolostori egyház volt, ahol az apátok nem minden esetben voltak egyúttal püspökök is. Ennek megfelelően a szigetek egyházára jellemző volt a monasztikus lelkiség. A bűnbánattal kapcsolatban ez annyit jelentett, hogy a világi hívek is rendszeresen tartottak bűnbánatot, mégpedig úgy, hogy a mindennapi bűnökkel kapcsolatban is kérték az egyház, a pap közreműködését. Nyilvánvaló, hogy ezt az igényt egy püspök vagy egy apát egyedül már képtelen volt kielégíteni. A papok tehát rendszeresen közreműködtek a lelkivezetésben.

A paptól való segítségkérés eleinte csak annyit jelentett, hogy a bűnbánó a pap elé járult „*interrogare debitum paenitentiae*”, azaz megfelelő elégtételt kért.⁵⁴ Ahhoz, hogy a pap meg tudja ítélni, milyen elégtételt rójon ki, a dolog természeténél fogva tudnia kellett, milyen bűnökről van szó. Vagyis az elégtétel kiszabását megelőzte a bűnbevallás, a konfesszió. Az elégtétel kiszabásához segítséget nyújtottak a híres Penitenciális Könyvek. Ezekben eleinte a vezeklés egyértelműen a buzgó imádsággal egybekötött böjt volt. A böjt különböző fokozatát jelentette a bizonyos ételektől és italoktól való megtartóztatás, hústól és alkoholtól való megvonás, az étel mennyiségének korlátozása, „kenyéren és vízen” való vezeklés, esetleg meghatározott napon vagy napokon a koplalás. A bűn nagyságától függően hosszabb-rövidebb ideig tartó böjtöt rendeltek el. A bűnbánók magas életkora vagy egészségi állapota gyakran megkövetelte a böjtölés átváltását. A leggyakoribb *redemptio* vagyis kiváltás az volt, amikor alamizsnával váltották ki a böjtölést. Egészséges fiatalok esetében a zarándoklat vállalása is számításba jöhetett. Egészen különösen nagy vétek esetében a kolostorba lépés is előfordult. A középkorra nagyon jellemző az önostorozás, amelynek már az 5. századtól van írásos nyoma. Egyes zsinatok tiltakoztak ugyan a *redemptio* ellen⁵⁵, de lassan, a később szerkesztett penitenciális könyvek, már eleve tartalmazták a kiváltás lehetőségét is, mert az eredeti elégtételt „túl szigorúnak és nehéznek” tartották.⁵⁶ Bár sokan laxizmussal vádolták a kiváltás gyakorlatát, ám a valóságban nagyobb jelentőséget kaptak a körülmények, az egyén lelkiállapota és a nagy elégtételek helyett jobban ügyeltek a realitásokra, egy-egy népcsoport adott kultúrszintjének megfelelően. A lelkiségnek ezt az irányzatát az északi misszionáriusok hamar elterjesztették a kontinensen. Ámbátor eleinte a zsinatok még tiltakoztak az ilyen magán bűnbánat, a gyónás eme fajtájának a bevezetése ellen, sőt a világi hatalom segítségét kérték a régi bűnbánati fegyelem visszaállításához, de jól tudjuk, sikertelenül. A bűnbánati fegyelem itt leírt formája óhatatlanul elindult diadalútján.⁵⁷ A nyilvános bűnbánat már a 6. században ritkaság számba ment, de – amint a reformzsinatok panaszkodnak – a 8. században a kontinensről teljesen eltűnt. A „privát” gyónás lép előtérbe, amint ez a szóhasználatból is kiderül. A gyónás (confessio) már nem csak a bűnbevallást jelentette, hanem az elégtétel kiszabását és a szentségi feloldozást is. Mivel ez egy aktusban történt, a szentgyónásban megváltozik a sorrend: az első a bűnbevallás, ezt követi ugyan az elégtétel kirovása, ám annak teljesítése a feloldozás, azaz az eucharisztikus közösségbe történő visszafogadás utánra ma-

⁵⁴ Vö. POSCHMANN, B., *Buße und Letzte Ölung*, 75.

⁵⁵ Vö. Cloveshove-i Zsinat (747) in MANSI XII. 403.

⁵⁶ *Paenitentiale Bedae*, c. 11.

⁵⁷ Conc. Chalón c. 25, Conc. Tours c. 3.

rad.⁵⁸ Noha a szigetvilágban az elégtételen volt a hangsúly, lassan világosan előtérbe lépett az egyház által kiszolgáltató szentségi elem. Ez csak a rendi hatalommal rendelkező pap közreműködése folytán lett hatékony. A pap, a püspök vagy apát megbízásából, mint bíró, kezében a penitenciális könyvvel az elégtételt az egyénhez mérten rója ki. Nem is csoda, hogy egyre többször jelenik meg a különböző zsinatok szövegeiben ez a fordulat „*iudice sacerdote*”. Tulajdonképpen a napi bűnök esetében már nem volt értelme rekonziliációról beszélni, amely az exkommunikációval volt összefüggésben. A pap bíró az Eucharisztia közösségébe fogadta vissza a bűnbánót. Az egyház közösségébe visszafogadni a kiközösítettet továbbra is a püspök jog-kötelessége volt.

VI. A RENDES HATALOMMAL RENDELKEZŐ PENITENCIÁRIUS

A püspök presbitériuma, vagyis a székesegyház papjai a püspökkel együtt gondoskodtak a székesegyház istentiszteletéről. Ez a papi közösség egyúttal a püspök tanácsadó testületét képezte. Noha ilyen papi közösségek már a 4–5. század óta léteztek, mégsem beszélhetünk még egy állandó jellegű intézményről. Ám a 6. században a Frank Birodalomban már különbséget tesznek az egyszerű klerikus és a szabályok alapján közösségi életet élő kanonok között.⁵⁹ A káptalan intézményének kialakulásával párhuzamosan a kanonokok részt vettek a részegyház kormányzásában és ott különböző feladatokat láttak el.⁶⁰

A 12. század második felétől találkozunk a kánonjogban a joghatósági hatalom (*potestas iurisdictionis*) kifejezéssel, mint a rendi hatalomtól (*potestas ordinis*) eltérő hatalommal. Ez a püspök által birtokolt teljes pásztori hatalmat foglalta magába.⁶¹ A középkorban, a törvényhozói hatalmat leszámítva, a püspök, végrehajtói és bírói hatalmát gyakorlatilag a káptalanon keresztül gyakorolta az archidiákonusok segítségével. A 12. századtól a káptalanban megjelent az archidiákonusok mellett Reimsben, Germániában és Magyarországon is a ma bírósági helynökként emlegetett „*officiális*”,⁶² vagy más néven „*iudex delegatus*”.⁶³ Ennek oka a perek megszorodása, a jogi jártasság igénye, hiszen nagyot változott az eljárásjog. Ezzel párhuzamosan alakult ki az igény a külső és belső fórum szétválasztására. A IV. Lateráni zsinat (1215) elrendelte, hogy az *officiális* mellett legyen minden székesegyházban ún. penitenciárius, vagy aki hivatalánál fogva, rendes hatalommal belső fórumon ítélezhet.⁶⁴ A penitenciárius legyen a székeskáptalan tagja. Vagyis a bírói hatalom belső fóru-

⁵⁸ Vö. POSCHMANN, B., *Buße und Letzte Ölung*, 73.

⁵⁹ Az első ilyen szabályzatot Chrodegang metzi püspök 760-ban fogalmazta meg székesegyháza papjai számára, vö. SZUROMI, *Egyházi intézménytörténet*, 69.

⁶⁰ PLÖCHL, W., *Geschichte des Kirchenrechtes*, I. Wien 1960.² 349-352.

⁶¹ SCHWEDENWEIN, H., *Die Katholische Kirche*, in *Beihefte zum Münsterischen Kommentar* 37, Essen 2003. 57.

⁶² GORDON, I. *De iudiciis in genere*, I. Romae 1979. 190.

⁶³ X. 3. 7. 3; VI° 2. 15. 3. stb.

⁶⁴ Vö. SZUROMI, SZ.A., *The Constitution of the Fourth Lateran Council (1215) according to its Theological, Canonical and Historical Aspects*, in *Rivista internazionale di diritto comune* 15 (2004) 185-199, különösen 191-192.

mon való gyakorlásának *joghatóságáról* volt szó. Ez a gondolkodásmód megmaradt a II. Vatikáni Zsinatig, amelynek hatására a törvényhozás már egy egységes joghatóságról beszélt.

VII. A PENITENCIÁRIUS KANONOK HATÁLYOS KÓDEXBEN

A hatályos Kódex a penitenciárius kanonokról így rendelkezik: „Mind a székesegyház, mind a társegyház penitenciárius kanonokja hivatalánál fogva megbízottnak tovább nem adható rendes felhatalmazással rendelkezik arra, hogy az önmagától beálló, hivatalosan ki nem nyilvánított és az Apostoli Szentszékek fenn nem tartott cenzúrák alól az egyházmegyében még az idegeneket is, az egyházmegye híveit pedig még az egyházmegye területén kívül is szentségi fórumon feloldozza.”⁶⁵

Ha összevetjük az 1983-as 508. kánonjának 1. §-át és az 1917-es Kódex 401. kánonjának 1. §-át, első olvasatra úgy tűnik, csak stilisztikai változás történt. Ám mélyebb értelmük van a változtatásoknak. A CIC (1917) így fogalmaz „(...) a székesegyház, mind a társegyház penitenciárius kanonokja a *jognál fogva rendes hatalommal* [a iure potestatem ordinariam] rendelkezik.” Hivatalról van szó, amely a régi Kódex értelmezése szerint mindig hatalom gyakorlását jelentette.⁶⁶ Ezzel szemben az 1983-as Kódex így mondja: „(...) a székesegyház, mind a társegyház penitenciárius kanonokja *hivatalánál fogva (...) rendes felhatalmazással* [vi officii habet facultatem] rendelkezik.” A külső és a belső fórumon gyakorolt kormányzati hatalom nem két különböző valóság, hanem ugyanaz a hatalom. A CIC (1917) még kétféle joghatóságról beszélt: „A joghatósági vagy kormányzati hatalom mely az egyházban isteni rendelés folytán van jelen, más a külső fórumon és más a belső fórumon, akár a szentségben akár a szentségen kívül gyakorolják.”⁶⁷ Az új Kódex egyetlen kormányzati hatalomról tesz említést, amelyet elsősorban a külső fórumon gyakorolnak, néha azonban csak a belső fórumon.⁶⁸ A mai terminológia szerint a gyóntató, mikor szentségi feloldozást ad, nem kormányzati hatalmával él. Bár az érvényes feloldozáshoz felhatalmazásra (facultas) van szüksége.⁶⁹

Ugyanebben a paragrafusban más változtatást is látunk. A régi Kódex arról szól, hogy a penitenciárius kanonoknak rendes hatalma van a püspököknek fenntartott bűnök és cenzúrák alól is feloldozást adni. Az új Kódex arról a felhatalmazásról beszél, amellyel a penitenciárius kanonok az Apostoli Szentszékek fenn nem tartott cenzúrák alól ment fel. Ez ésszerű, hiszen – magyarázza Erdő Péter bíboros úr *Egyházjog* című művében – a fenntartás olyan intézkedés, mellyel a felsőbb hatóság az alsóbb szervnek valamilyen jogát korlátozza. A megyéspüspöknél (ordináriusnál) alacsonyabb szervek általában nem jogosultak a büntetések elen-

⁶⁵ CIC 508. kán. 1. §.

⁶⁶ Vö. CIC (1917) c. 145 §. 1.

⁶⁷ Vö. CIC (1917) c. 196.

⁶⁸ Vö. CIC (1917) c. 130.

⁶⁹ ERDŐ P., *Egyházjog*, Budapest 2005.⁴ 406.

gedésére. Ha pedig a penitenciárius kanonoknak *rendes felhatalmazása* van, akkor nyilvánvaló, hogy belső, szentségi fórumon mindent megtehet, amit az ordinárius megtehet.⁷⁰

Befejezésül érdemes még egy pillantást vetnünk az Egyházi Törvénykönyv 508. kánonjának 2. §-ára. Úgy tűnik, ez a paragrafus már a jövőről szól. Az új jogrendben a káptalanok szerepe megváltozott, jelentőségük leépült. A káptalan szerepét visszaszorították az ősi feladatra, a székesegyházi liturgia végzésére. Ebbe a feladatkörbe még jól beleilleszkedik a penitenciárius kanonok hivatala. Ám az újonnan alapított egyházmegyékben nincs székeskáptalan. Ezért a Legfőbb Törvényhozó úgy rendelkezik „Ahol nincs káptalan, a megyéspüspök nevezzen ki egy papot ennek a tisztségeknek a betöltésére.”⁷¹

⁷⁰ ERDŐ, *Egyházjog*, 633.

⁷¹ Vö. CIC 508. kán. 2. §.